

**Кларісе Ліспектор: алхімічне
самовираження
у любові**

«Записки для молоді: про написане і пережите» Кларісе Ліспектор, бразильської португаломовної авторки, — це вже третя книжка, яка побачила світ українською мовою. Дві попередні мали доволі значний успіх не лише в українських читачів і є передусім фактами літератури. А от ця книжка — як післясмак до двох попередніх, як своєрідний постскрипtum, який авторка лишає до свого літературного життєтексту.

Кларісе Ліспектор має українське коріння: вона народилася 10 грудня 1920 року в Чечельнику (сьогодні це селище міського типу на східному Поділлі Вінницької області). Батьки Кларісе у 1911 році мешкали в Саврані Балтського повіту, а у 1915 році проживали у Теплику Гайсинського повіту з двома дочками — Лісією й Танеєю. Хайя (в майбутньому Кларісе) народилася через п'ять років. Вона була ще немовлям, коли її родина емігрувала до Бразилії, рятуючись від жахів Громадянської війни. Перші твори майбутньої культової письменниці місцева газета міста Ресіфе, в якому минули дитячі роки Кларісе, редактори відкинули, бо ці оповідання дитини не мали традиційної літературної зав'язки, лише думки й почуття.

«Записки для молоді: про написане і пережите» — книжка про пошуки себе через мову й, зрештою, власну смерть у мові. Можна багато в чому дорікнути авторці (в манірності, в неправильності тлумачень понять, у надмірному артистизмі, коли грайлива форма витісняє по-бароковому химерний зміст, або ж надмірній герменевтиці слова, коли форма витісняється смислами із безодні мови), проте кожний розділ цієї книжки — тобто кожне есе — філологічне. Книжка виростає з діалогу з мовою, з пошуків власного єства у мові. Химерне переплетіння фемінного й онтологічного, які традиційно існують у паралельних площинах. Тут жінка, яка має особливий від народження запах, — можна лише припустити, як цей запах впливає на

чоловіків, бо ж, зрештою, тваринне в людях іще ніхто не скасував, — говорить про знеособлення власного єства. А як тоді бути з тим запахом, що, можливо, й змусив її читача-незнайомця написати письменниці листа без відповіді?.. Чому чоловік, який лише одного разу (якщо вірити, що такий лист узагалі був у дійсності, а не є елементом уявного світу авторки) бачив Кларісе, вирішує написати їй? І чому вона вирішує відповісти... у безвість... Така монологічна епістола Чоловіка й Жінки із дарованим Богом запахом — особливо смачний сюжет для роману.

Життя Кларісе — це роман. Роман як інтелектуальна й водночас любовна пригода. Чи варто взагалі розмежовувати ці два поняття? Від античного часу багато чого в нас іде шляхом синтезу, а не диференціації. Це колись було *ерато*, *прагма*, *агапе*, *філія*, *манія*... А в українській мові лише два слова на позначення цих почуттів: любов і кохання. Есе у цій книжці — доповнення до життя, а життя — фрагмент книжки, яку Кларісе писала усе життя.

У книжці есе «Записки для молоді: про написане і пережите» авторка змагається з мовою. Письменники, яких можна назвати «онтологічними», за Морісом Бланшо, прагнуть розчинитися, *дематеріалізуватися* в мові. Лише в такому разі зникає власний стиль і починає говорити сама мова. У кількох есе «Записки для молоді: про написане і пережите» Кларісе Ліспектор розмірковує над цим феноменом, який є давньою проблемою в літературі.

Що важить: індивідуальний авторський стиль чи уміння вслухатися в мову, омовляти мову, коли замість тебе «говорить» сама мова?

Моріс Бланшо вважав, що до тих, хто вслухається в мову, належать такі поети, як Стефан Маллярме, або ж такі прозаїки, як Франц Кафка. «Кафка <...> ввійшов у літературу лише тоді, коли зумів замінити “Я” на “Воно”. Це таки правда, проте перетворення це набагато глибше. Письменник належить мові, якою ніхто не говорить, яка ні до кого не звернена, яка не має осердя, яка нічогісінько не розкриває. Він може гадати, ніби самостверджується в цій мові,

однак те, що він стверджує, цілковито позбавлене себе. Тією мірою, якою він є письменником, він платить данину тому, що пишеться, він уже ніколи не зможе виражати себе і тим паче вже не зможе звертатися до тебе чи давати слово іншому. Там, де він є, промовляє тільки буття — це означає, що слово більше не говорить, але є, і прирікає себе на чистісіньку пасивність буття»¹. Подібне феноменологічне явище притаманне й прозовим творам Кларісе Ліспектор, де «слово більше не говорить, але є», а письменниця «прирікає себе на чистісіньку пасивність буття».

1. Бланшо Моріс. *Простір літератури*. Есе / Пер. з франц. Л. Кононовича. — Львів: Кальварія, 2007. — С. 14.

Кларісе Ліспектор у цій книжці постає авторкою, яка прагне *говорити мовчанням*. Моріс Бланшо зазначав із цього приводу: «Письменник начебто владар свого пера, він може набути найбільшої в світі влади над словами, над тим, що прагне висловити через них. Проте цій майстерності вдається хіба що поставити його і втримати в контакті з тією природженою пасивністю, де слово, що виступає тепер лише позірністю й тінню слова, ніколи не може бути ні опанованим, ні навіть ухопленим і залишається недосяжним, невідступним, непевним моментом зачарованості. Майстерність письменника — не в тій руці, що пише, не в “недужій” руці, яка ніколи не випускає пера, адже те, що вона тримає, насправді вона не тримає, те, що вона тримає, належить тіні, та й сама вона є тінню. Майстерність завжди є справою другої руки, тої, котра не пише, руки, що здатна втрутитися в будь-який мент, вхопити перо і відкласти його набік»¹.

1. Бланшо Моріс. *Простір літератури*. Есе / Пер. з франц. Л. Кононовича. — Львів: Кальварія, 2007. — С. 12.

У книжці «Записки для молоді: про написане і пережите» чимало парадоксальностей, зрештою, *непричесаність думок* тільки потверджує, що ми маємо справу з жанром есе, а не з чимось мертвим і наперед готовим. Питання про мову, яку в поствітгенштайнівському дусі порушує Кларісе Ліспектор, можна пояснити й за допомогою такого формалістського поняття,

як «деавтоматизація» або ж «одивнення» (рос. *остранєніє*). Ці есе й справді *дивні*. Уже в першому есе авторка ніби бавиться з читачами: а що було б, якби речення вийшло ось таким...

Кларісе Ліспектор живе у світі, де постійно є вибір у конструюванні множинних світів. Тобто у народженні в реальності слів, які допомагають наблизитися до стану *невинності*, онтологічної мистецької цноти, що дає можливість свідчити правду у слові. Щойно автор обирає одне слово, він (чи вона) прирікає на забуття й розчинення в нескінченному мовчанні мільйонів інших потенційних слів.

Як знайти своє слово? Й чи можливо знайти власне слово, коли в літературі ти — раб мови?

У тексті чимало таких гностичних і подеколи софістичних питань, у яких мова є одночасно *домом* як *буття* (за Мартіном Гайдеггером), так і *небуття*, простором мовчання (за ісихастами). Інколи Ліспектор лише вслухається в мовчання, щоб звідти видобути потрібне слово.

Чи боїться вона слів? Чи боїться мови?

А може, боїться передусім себе?

Книжка — як уламки життя, як різні досвіди, які навіть у своєму мовчанні омовлені. Часом, щоб «написати один-однісінький вірш, потрібно дощенту вичерпати життя. І <...> щоб написати вірш, потрібно вичерпати мистецтво, вичерпати всеньке життя в пошуках мистецтва»¹. Кларісе «дощенту вичерпує життя», її невеличкі за обсягом есе пов'язані з досвідом, а отже, є частиною життєсвіту письменниці. А життєсвіт — це готовність черпати себе із навколишньої дійсності, вичерпувати дійсність, щоб творити себе й літературу як частину себе.

1. Бланшо Моріс. *Простір літератури*. Есе / Пер. з франц. Л. Кононовича. — Львів: Кальварія, 2007. — С. 76.

Есе невеличкі за розміром. І їх авторка написала не задля книжки як такої. Напевно ж, вона розуміє, що для класичного роману тут матеріалу замало. Але ж письменники пишуть романи щодня. І цей роман — життя.

Часом, за Бланшо, потрібно вичерпати його повністю, щоб написати кілька сторінок, що залишаться в часі. Кларісе написала свій роман, а у цій книжці вона не авторка, й не спостерігачка, не учасниця й не об'єкт споглядання. Авторка есе обрала доволі дивну позицію підглядання за собою *по той бік мови*. У цій реальності вона залишає слова й мовби роздягається перед читачем, який потрапляє у світ деавтоматизованого слова й деавтоматизованих ситуацій. А в іншій реальності Кларісе — оголена, *безмовна й омовлена*, своя й *усіхня*, бо ж і слово — в онтологічному розумінні — не належить людині. Есе інколи нагадують приклади герменевтики життя, коли фрагменти дійсності постають матеріалом для творення інтелектуально-чуттєвих лабіринтів, у яких жінка змагається з мовою як із суперницею, котра має відійти, поступитися у змаганні за чоловіка.

Кларісе Ліспектор належить до тих авторок, які в письмі розчиняють себе. Вона боготворить друкарську машинку за те, що в ній немає «людського». Тільки клацання й виявлення тексту. Письменниця хоче бути собою. Проте що означає, зрештою, ця фраза? Бути собою — це бути ким? Друкарська машинка — це друкарська машинка? А звідки беруться речення?

Процес письма для неї нагадує народження. Зрештою, у письмі відбувається самостановлення, яке потім знову зникає, щойно дописано останнє речення. І в такій філософії мерехтливої присутності — боротьба зі звуками й словами Кларісе Ліспектор. В одному есе вона розмірковує про зміст і форму. Було б легко писати, якби можна було розмежувати ці дві архіважливі для письменника категорії. Обрати лише зміст і зневажити формою, яка потім нібито з'явиться сама. Але процес письма — це зазирання в потойбіччя, із якого має народитися слово-речення-текст. Ліспектор персоналізує процес письменства, проте деперсоналізує автора. Для неї письмо — герметична замкненість і софістика, у якій письменниця доволі вправна. У цій книжці й справді чимало фраз, які видаються нісенітницею з точки зору класичної граматики, а отже, й традиційної логіки. Інколи речення розірвані, фрагментарні, остання частина не пов'язана з початком фрази... Ні,

це не гандж перекладачки Наталі Пнюшкової, а специфіка оригіналу, який перекладачка вирішила відтворити максимально точно. Зрештою, сама Ліспектор пише, що не любить художності, у якій домінує *мета*-фора, тобто *пере*-несення в перекладі з грецької мови. Чи *мето*-німія, уподібнення в назві за якимсь із критеріїв. Її цікавить об'єктивоване письмо як фіксація. Проте виникає питання про те, а що, власне, фіксує Ліспектор — «речі, що належать світові — об'єкти, — набувають для мене дедалі більшої ваги. Я бачу об'єкти, навіть не змішуючись із ними, бачу їх такими, які вони є». Подібного погляду дотримувався й Стефан Маллярме, який прагнув наблизитися до речей у їх об'єктивній сутності. А для цього, за Бланшо, потрібно було розчинити слова, тобто всі ці нагромадження конотативних значень, загальноприйнятих значень, які роблять річ загальновідомою. Але ж справжня річ — в об'єктивному вияві — так і залишиться поза увагою читача. Щось у цьому інтелектуальному жесті нагадує платонівське шукання *ейдосів*. Є мільйони столів, проте лише одна об'єктивно явлена *стільність*. Тільки от питання в тому, як досягнути *стільності*. Для Платона й Аристотеля відповідь на це запитання полягала у творенні чистого розуму, тобто розуму філософського. У цій книжці перед нами Кларісе Ліспектор постає і як філософиня (дивна граматична конструкція з огляду на те, що в класичній історії філософії маємо переважно чоловіків-філософів). Проте незвичність — ознака і життя, й художнього життєсвіту, й способу мислення авторки.

В одному есе її міркування подібні до філософських поглядів французьких екзистенціалістів ХХ ст. Як і Сартр, Ліспектор вважає, що письмо — це боротьба і становлення. Немає нічого готового. Письмо — це боротьба між змістом і формою, у результаті чого відбувається народження. Письменник нічого не створює, а лише дає можливість явищу оприявнити себе. У Болеслава Лесьмяна, польського поета початку ХХ сторіччя, в одному з віршів є уявлення про *шеол* — особливе місце в юдейській міфології, простір між буттям і небуттям; місце, де перебуває дитина до народження у цьому світі.

Ще одне важливе поняття у філософії Кларісе Ліспектор — *невинність* (це поняття має свої традиції у світовому мистецтві, зокрема у роботах Вільяма Блейка — згадати хоча б його «Пісні невинності» 1789 року). Невинність — вияв *самостановлення у розчиненні* в світі речей і проникнення у світ слів-речей, тобто правічних первісних сутностей, які виснажують, висмоктують письменницю, приречену на прокляття письменства. Для екзистенціалістів *екзистенція передує есенції*. Ніхто не народжується в світі людиною, проте може стати нею у процесі пошуку відповідей на екзистенційно значущі питання.

От таких питань у цій книжці чимало. Проте відповіді на них можна віднайти, якщо погодитися з авторкою, що за невинність потрібно хвалити не дітей, які є такими апріорі, а, наприклад, Пікассо, який зміг через своєрідне мистецьке «опрощення» стати невинним. Невинність — результат здібності митця змінювати реальність і створювати її кращою. Що означає кращість? Чи це гегелівський прогрес? У жодному разі, хоча гегелівське поняття «зняття» тут якоюсь мірою й хотілося б згадати. Література перетворює світ речей, роблячи його кращим, проте сама література не є ані поганою, ані доброю. Слово просто є. Як є мовчання й тиша. «Нам, утилітаристам, досі вдається тримати небо поза межами досяжності. Крім Шагала. Це одна з тих небагатьох речей, яким ми ще не служимо. Ця дитина, новостворена людина-художник, мала б ті самі засадничі проблеми алхімії. Але якби людина, ця сама, не стала митцем, не відчуваючи потреби перетворювати речі, наділяючи їх кращою реальністю, якби, врешті-решт, вона не відчула потреби в мистецтві, тоді, коли говорила, вона дивувала б нас. Вона говорила б із чистотою того, хто бачить, що король — голий. Ми були б для неї, як сліпі й глухі, які хочуть бачити й чути».

Письменництво для Ліспектор — це алхімія, тобто процес містичний. Але ж у середньовіччі алхімічні перетворення можливі саме тому, що основою усього суцього й буття був Бог як онтологічний центр. Усі слова й речі були шляхом до пізнання Бога. Кларісе, до речі, часом у момент екстатичних

інтелектуальних переживань звертається до Бога. Господь народжується в її реченнях у вигляді звертань, проте «хто є Бог»? — ще одне питання, яке залишається предметом розмислів і шукань у цій книжці. Бог тримає Слово. Слово з'являється у світі в народженні речень, які видобуває друкарська машинка, на якій грає письменниця, видобуваючи різні звуки. Машинка для Ліспектор — частина її загадкового «Я». Зрештою, й сама вона кокетливо зізнається, що є загадкою. Її життя — це загадка. «Пробачте мені на слові, але я для себе — загадка».

У завершальних есе Кларісе Ліспектор торкається теми любові. Мотиву ключового для французьких екзистенціалістів. Для Альбера Камю й Жана-Поля Сартра любов перебувала на найвищому щаблі екзистенційної піраміди, структурними елементами якої були абсурд (усвідомлення людиною абсурдності життя) та бунт (бунтівна людина як повстанець проти абсурдної дійсності). Проте третім рівнем у цій системі мала бути саме любов. Трагічна автокатастрофа, у якій загинув Камю, не дала йому можливості завершити обґрунтування третього рівня цієї системи. Рівня, який важить дуже багато в рефлексіях Кларісе Ліспектор. Вона пише про важливість письменника постулювати, що він (чи вона) любить своїх читачів. Що означає ця фраза? Що означає любити?

Видається, що для Ліспектор любов — це Бог. В останніх есе вона заторкує й тему смерті, мотив власної конечності людини. Кларісе відверто зізнається, що боїться цього переходу («я не знаю, які туманні й молочні шляхи чекають на мене»). На її думку, немає пекла чи раю. Смерть — це вже рай.

«Очевидно, — пише Кларісе, — що моя любов до світу ніколи не зупинятиме ні війни, ні смерті. Любов ніколи не ставала перепоною для того, щоб всередині обливатися кривавими сльозами. Діти дарують велику радість. Але також я кожен день відчуваю біль від пологів. Світ ошукав мене, я ошукала світ. Тож не хочу вже любити. Що мені лишається? Жити механічно, доки не настане природна смерть. Але знаю, що не можу жити механічно, мені

потрібний притулок, саме притулок у любові. Я отримала любов». Любов справді нічого не потребує. Їй навряд чи здатна змінити світ на краще. А проте, світ без любові мертвий, одноманітний, сірий. Письмо дає можливість авторці відчувати любов. Усі ці газетні замальовки були написані тільки з відчуттям любові. Перед нами не просто газетні статті, а своєрідний щоденник, який веде авторка, щоб бути чесною перед собою. Ще трохи — й вона напише роман. Точніше, за Ліспектор, роман почне народжуватися в цьому світі.

Особливістю манери письма Кларісе Ліспектор та її есеїстичної прози (філософсько-естетичних замальовок) є відвертість. Вона *транспарантна* в письмі. Можливо, саме це й визначає плутаність, притаманну граматичному рівню. Синтаксис Кларісе химерний, речення подеколи сплутані. Це не речення, а фрагменти реальності. Явно письменниця наслідує не синтаксис португальської мови. Інколи речення видаються занадто еліпсичними: в них чогось бракує, їм чогось не вистачає. Але ж Кларісе зізнається, що не є професійним літератором. І тут професійність передбачає здатність умирати мову. Професійний письменник здатний убити слово, зробити його відточеним, філігранним. А Кларісе інакша. У житті вона особлива: бразилійка з українсько-єврейським корінням. У своїх есеїстичних розмислах транспарантна, тобто *прозора*. Авторка хоче, щоб її любили. Хоче, щоб у момент смерті поруч був той, хто її любить. Вона вірить у буддійську реінкарнацію: і тоді, в новому втіленні, вона знову читатиме свої ж книжки. Є в міркуваннях Кларісе певна циклічність: передусім у способі думати, в організації тексту. Вона починає із замальовки, що має одне речення («поезія»), а завершує доволі значним, як для цієї книжки, сповідальним листом, який доповнює те перше речення. Ця книжка не з прози, а з поезії.

Це лише здається, що перед нами тексти, написані прозою. Синтаксична організація й підказує, що авторка керується особливою граматиною марень, внутрішнього відчуття, вчування у слово. А це вже поезія, що виростає з плинного часу. Вона тікає від минулого, минуле не існує для Кларісе, лише теперішнє й майбутнє.

У цьому вона також жінка. Жінка, яка хоче бути красивою. Яка хоче чуттєвості й насолод, і сексуальна насолода для неї далеко не найбільша. Є інші досвіди, інші насолоди, інші двері, які прочиняє письменниця.

Творчість Кларісе Ліспектор складно назвати масовою. Принаймні ця книжка для тих, хто має здатність споглядати навколишній світ через власні внутрішні відчуття. Книжка медитативна, подеколи елегійна й *контемпляційна*. Авторка пише про те, що час неблаганний, що потрібно поспішати писати, любити й виховувати дітей (ці три мотиви є ключовими в її житті), проте вона водночас некваплива у слові. Подеколи такий поспіх позначається на тому, що автори нехтують формою. Ліспектор зізнається, що й сама інколи грішила *недовідчуттям* форми. Проте письменниця доволі уважна до власних думок. Вона, здається, вже в цьому потребує читача: без нього слово ніколи не народиться.

Народження слова відбувається не лише в момент написання, а й також у момент читання Іншим. Ця книжка діалогічна, в ній постійно відчуваєш досвід присутності когось іще. Подеколи ти як читач зливаєшся з тим іншим уявлюваним читачем, до якого звертається Кларісе. Вона справді дивна й ні на кого не подібна у своїх міркуваннях. А водночас авторка випромінює любов і прагне, щоб її книжки зробили щасливішими інших. «Обіцяю своїм читачам, що буду щасливішою й так само зроблю щасливішими їх, принаймні на мить, але щасливішими», — стверджує Кларісе Ліспектор.

Нехай постскриптумом до цієї післямови будуть слова самої авторки, яка хоче бути собою (хоч це окреме складне філософське питання: як це — бути собою? Хто є я?): «Любов у мені буде завжди. Письменництво — це неймовірно сильна річ, але воно може як зрадити мене, так і полишити напризволяще: одного дня можу відчути, що вже написала те, що було мені призначене долею в цьому світі, і що мені також треба вміти зупинитися. У тому, що стосується письменництва, я не маю жодних гарантій. З любов'ю я можу робити це аж до самої смерті. Любов не закінчується». Любов справді вічна, як і слово, яке народилося з любові. Ось така ця невеличка книжка,

написана химерним синтаксисом і незвичними реченнями. Книжка жінки чуттєвої й безчуттєвої, яка пише про власний чуттєвий досвід у пізнанні й світу й водночас прагне вийти на якийсь особливий рівень комунікації з собою та іншими, у якому слова здатні розчиняти в собі все «людське». Вона прагне фіксувати й не любить фактів. Софістка й логік, герметична й прозора, алогічно-логічна Кларісе Ліспектор розповідає про «Написане і пережите», щоб не померти. Поки пише — вона живе.

У любові.

Її любов не вмирає.

Дмитро ДРОЗДОВСЬКИЙ